

ЖАРКО БОШЊАКОВИЋ
(Нови Сад)

МЕСТО ВОКАЛСКОГ СИСТЕМА ГОВОРА БАТОВЦА
(КОД ПОЖАРЕВЦА) У СЕВЕРНОМ ПОДДИЈАЛЕКТУ¹
КОСОВСКО-РЕСАВСКОГ ДИЈАЛЕКТА*

У раду су анализиране основне карактеристике вокалског система као и његов однос према фонетским особинама говора северног поддијалекта К-Р дијалекта.

Кључне речи. Дијалектологија, северни поддијалекат косовско-ресавског дијалекта, фонетика, вокализам.

УВОД

0.1. Десна страна доњег тока Велике Мораве од Ресаве па до Кучева и Голупца апроксимативно (Ивић 1999:331) или нешто децидније (Симић 1980:125) одређена је као територија С-В дијалекта. С обзиром на измешаност становништва, која је настала услед досељавања из различитих подручја, требало би скоро сваки српски пункт детаљно испитати да бисмо утврдили да ли су на овој територији С-В особине сачуване у потпуности, у траговима или их уопште нема. Село Батовац лежи на 16 км северозападно од Пожаревца и увршћено је као 210. пункт Српског дијалектолошког атласа.

0.2. На основу богате грађе и детаљне анализе прозодијског система овога села (Бошњаковић 2003:327) утврђено је да су инвентар и дистрибуција акцената исти као и у К-Р дијалекту (*жѝна, ѝдѝок, ѝо-ѝдѝка, гла̀ва, на̀род, ѝѝѝала; сѐди, сѐдйм, дѐво̀јка, вѝчѝ, вѝчѝ̆м, вѝчѝ̆-*

---

¹ Термин северни (североисточни) поддијалекат К-Р дијалекта преузет је од Павла Ивића (1999:317), а њиме су обухваћени делови сливова Велике Мораве и Тимока као и територија између њих.

* Овај рад је настао у оквиру пројекта *Дијалектолошка истраживања српског језичког њросѝора*, који финансира Министарство за науку Републике Србије, ЕДБ 148001.

мо). Само неколико примера са кановачким акцентом могу се тумачити емфазом (*не мо́гу*) или аналогijом (*оѿи́шла : оѿи́ћу*).

0.3. У овом раду желимо да опишемо вокалски систем говора села Батовца и да га упоредимо са стањем у севернијим говорима К–Р, али и С–В дијалекта. У анализи вокалског система обратићемо пажњу на вокално /р/, судбину полугласа, боју вокала, замену јата, замену вокала, сажимање вокала, губљење вокала, покретне вокале, десилабизацију и метатезу.

ВОКАЛСКИ СИСТЕМ

Вокално р

1.0. Вокалски систем чини пет стандардних вокала /а е и о у/ и сонант /р/ који, у посебним позицијама, може бити и носилац слоговности.

1.1. Силабема /р/ се по правилу јавља између два сугласника, а може имати акцентовану и неакцентовану дужину и краткоћу: *завр̣ше-но, твр̣љаѿе, шкр̣љ* „дрво које се може руком поломити“; *бр̣вна, вр̣ли, вр̣ла, вр̣ши*; *гр̣боњаѿа, завр̣шили, чевр̣ниѿја* „вртлог“, *вр̣шемо; бр̣з, бр̣жи, др̣во, ѿр̣во, вр̣шињик, вр̣ће се* „врти се“, *завр̣ши се, мр̣тва, твр̣ла; бр̣зано, др̣жиш, мр̣твѿк, цр̣ѿк, зашр̣вена, ср̣чениѿа, твр̣ѿа, твр̣чећи, ѿр̣егиш, ѿскр̣с*. Мало је лексема у којима се силабема /р/ јавља на почетку (*Рвѿѿи, Рвѿѿика, рђѿв, рѿва се, рѿвали се, рђѿа, рђѿа*) или на крају речи (*вр̣*).

1.2. Само је неколико примера са вокалним /р/ испред самогласника: *са вр̣а, вр̣о, овр̣о, ѿр̣о*. Слично је стање и у говору Радимаца *од вр̣а* али и *од вр̣ја, вр̣ови, овр̣о, умр̣о* али и *ѿмр̣о* (Томић 1987:340).

У неким говорима, као нпр. у Кули *вр̣вѿ / вр̣ова* (Реметић 1981:521), у Левчу *ѿмр̣о*, али *вр̣о* (Симић 1972:73), у овој позицији уочена је тенденција елиминисања вокалног /р/.

1.3. У следећим лексемама није дошло до девокализације вокалног /р/: *ѿдмр̣чина, јет̣р̣ва, свѣк̣ра, ѿмр̣ла, ѿдмр̣ло, ѿдмр̣ли*, али и *зѿмрели* „изумрли“.

И у Доњој Мутници (код Парађина) не долази до девокализације /р/ у примерима: *свекр̣ва, јет̣р̣ва* (Ракић-Милојковић 1987:40).

Девокализација вокалног /р/, нпр. у радном гл. придеву (*умрео/умро, умрела/умрла*) тумачи се као аналошко ширење инфинитивне (Вукићевић 1995:78) или презентске основе услед тешког изго-

вора трочлане сонантске групе *-мрл-* (Пецо 1968:357). Примери типа *умрала* су настали аналогично према типу *чеко-чекала* (Пецо 1968:357). Слично стање у овом радном глаголском придеву, али и у другим случајевима, налазимо у следећим говорима: у Трстенику *мрѐо, љмрела, љмрала; зѝмрела*, али *зѝтра* те *зѝмрла* у клетвама; *ражаница / ржаница* (Јовић 1968:41); у Левчу *ѝодѝурео, ѝмреле, ѝмрао* (Симић 1972:72), у Сикирици (код Параћина) су фреквентнији облици са */р/ умрѐо / љмро, ѝрдѝурео / ѝрдѝуро*, али и *гребѝна* „леђа“ (Ракић-Милојковић 1991:173), у источнијим селима К–Р зоне Крагујевачке Лепенице *умрѐо, умрѐла* (Вукићевић 1995:78).

1.4. Испред акцента може доћи до губљења вокала уз */р/* које тада постаје носилац слога, а некад и акцента: *грѝуља, грѝуље < грабуље, врѝѝено < вреѝѝено* али и аналогично према *врѝѝеѝи, грѝкће < грѝкће*. У речи *градѝна* није забележено губљење */а/* и стварање секундарног вокалног */р/*.

У црноречко-неготинском крају након редукције вокала */е/* или */а/*, али и у другим случајевима уз */р/* се може јавити и полуглас */ь/* а-реда или о-реда: *грѝѝна, врѝѝено < Рьгѝѝина* (Симић 1980:111). За говор Радимаца карактеристично је да се при изговору */р/* увек испред или иза њега чује и секундарни глас који може бити јачег или слабијег интензитета: *ѝрња, арженица, раженица, рьженица, рженица, ѝоьр-ђѝви*. (Томић 1987:342). У Левчу се у таквим и сл. случајевима јавља вокално */р/*: *грѝѝда, ржаницу* (Симић 1972:72). И у Банатским Херама сонант */р/* постаје носилац слога након губљења кратких вокала испред акцента: *брѝавица, у грѝину, ѝрѝкачемо* (Ивић 1958:331).

Судбина ѝолугласа

2.1. У говору Батовца непостојано */а/* има следећу дистрибуцију:

- а) именица *сан* у косим падежима нема непостојано */а/*: *сѝѝа*;
- б) именица *дно* не среће се са */а/* у корену: *днѝ, на днѝ*;
- в) у корену гл. *жњѝмо, жњѝј, жњѝли* не јавља се вокал */а/*;
- г) именица *раженица* увек се среће са */а/*;
- д) сугласничка група */зл/* у речи *мѝзалица* разбијена је вокалом */а/*;
- ђ) иза префикса *а* испред сугласничке групе јавља се вокал */а/* *изѝѝѝала*.

У околним говорима слично је стање: у говору Левча увек је *сѝна, сѝѝну, сѝѝнови*; факултативно *изѝѝѝреш / ѝѝѝрала*; доследно *рженица* и *ѝѝмоѝно < ѝѝѝѝно* (Симић 1972:133–134); у трстеничком говору именице *сан* и *ѝѝс* јављају се са непостојаним */а/* *сѝѝна, сѝѝну, сѝѝнови*,

й̑са, й̑су али и *й̑а̑, й̑у̑, й̑џ̑, й̑џ̑ма* (Јовић 1968:54); у говору ђердапске зоне код гл. *м̑з̑ели* јавља се једно аналошко /e/; у говору Радимаца се јавља: *кроз̑убе, низ̑з̑ид, уз̑з̑ид*, али и *с̑а̑*, као и у Гмн. *в̑ен̑ца, свр̑ше̑йка, с̑аб̑ља* (Томић 1987:343).

2.2. Код најстаријег информатора (ИМ 1914) забележена су и два примера са редукованим /a/ или полугласом: *с̑м̑ ти с̑ир̑е̑м̑ио, с̑с̑* *ћ̑ебе*, а иначе ови облици су са /a/: *д̑ао сам; саз̑ два дет̑ета, сас̑ н̑огу*. И у говору Радимаца чује се *с̑с̑*, али и *сас̑, сес̑* (Томић 1987:342), као и у црноречко-неготинском говору *с̑с̑ м̑еном* (Симић 1980:117).

2.3. Трагови напрегнутог полугласа срећу се у речи *й̑й̑ан, й̑й̑а̑ница, й̑й̑анд̑ура, й̑у̑лу̑зије* али: *й̑у̑лу̑з̑је, к̑џ̑ји, м̑а̑џ̑и, ђ̑вчи, ђ̑вче*, али и *д̑е̑чи̑ји*. И у Доњој Мутници (код Параћина) је *й̑й̑ан, й̑й̑а̑ница* (Ракић-Милојковић 1987:35), у говору Радимаца је *д̑е̑чи̑ји к̑џ̑ји*, (Томић 1987:346).

2.4. Иницијално /v/ с полугласом /ъ/ обично даје /y/: *Ў̑скрс, љ̑век*, али и *В̑скрс, в̑а̑ис̑т̑ину, в̑ас̑и̑й̑а̑ли*. У Доњој Мутници (код Параћина) се јавља *љ̑век* (поред *ваздан*), *Ў̑скрс* (чешће је Велигдан), *в̑а̑ис̑т̑ину в̑скрс* (Ракић-Милојковић 1987:34–35); у говору Радимаца је *у̑й̑џ̑р̑ник, в̑и̑џ̑р̑ник, ф̑и̑џ̑р̑ник, Уск̑р̑са*, (Томић 1987:347, 348); у левачком говору среће се и: *вос̑и̑й̑ан̑е̑ј*. (Симић 1972:143).

Боја вокала

3.1. Отворенији изговор кратких средњих вокала /e/ и /o/ одлика је готово свих српских екавских говора. Ова појава је нарочито изражена у војвођанским говорима Ш–В и С–В дијалекта, као и на највећем делу К–Р подручја (Ивић, Бошњаковић, Драгин 1994б:155). Недавно је у појединим деловима П–ЈМ поддијалекта откривена и префонолоанизација вокалског квантитета у вокалски квалитет, те се тамо срећу по два пара средњих вокала /e/ : /ε / и /o/ : /q/ (Ивић, Бошњаковић, Драгин 1994б:213).

Погледаћемо најпре какво је стање у северном поддијалекту К–Р дијалекта, а потом изложити грађу из говора Батовца. За трстенички говор констатовано је да је највећа отвореност под кратким акцентом, што је природна појава која одговара тенденцијама развоја и у другим индоевропским језицима. Неакцентовани вокали се отварају само испред слога са акцентом, пошто ритам говорног тока поступно опада од наглашеног слога па ка крају речи. Тај неакцентован слог, који је у ствари припрема за изговор акцентованог слога, мање је отворен од наредног који је наглашен. Отвореност је у трстеничком говору мар-

кантнија него у С–В, будући да он поступно расте од југа и југозапада штокавског подручја. Знатан део становништва има стандардну артикулацију кратких средњих вокала. Отвореност је изразитија код жена него код мушкараца. Она може бити условљена пореклом становништва, одликама говорног апарата појединаца, емоцијама. Примећено је да степен образовања обично не утиче на артикулацију кратких средњих вокала (Јовић 1968: 39–41).

Слична запажања износи и Ивић (1978:25–26) за биограчићки говор. Тако дуго /e/ и /o/ имају напрегнутију и затворенију артикулацију. Кратко /e/ и /o/ под акцентом су по правилу отворени. Кратки вокали средњег реда иза акцента се обично редукују или затварају, а испред акцента њихов степен редукције је слабији. Такође је истакнуто да све ово није тако изразито као што је у појединим војвођанским и К–Р говорима. Уочена је и неуједначеност између села у степену изражености ових појава. Присутне су индивидуалне варијације, али и разлике условљене приликама у којима се говори — свађа, екскламација, довикивање, неусиљен разговор.

3.2. У Батовцу старији информатори имају углавном стандардну артикулацију, али је зато у говору деце факултативно уочено изразитије отварање кратког /e/ и затварање дугих вокала: *вѣлико, далѣко, дулѣци, ѣшо, Жи́ра му имѣло, иѣшке, лѣйши; мѣсо, девѣјка, кокѣшке, овѣ*.

Отвореност само вокала /e/ не изненађује нас будући да је исто стање присутно и у Ресави (Пецо, Милановић 1968:251). Говори ђердапске зоне не знају „за појаву изразите отворености или затворености вокала која би била условљена положајем вокала у речи, местом акцента или пак квантитетом вокала“ (Пецо 1972:179–180). У К–Р говору Крагујевачке Лепенице отворенији изговор акцентованих кратких вокала углавном се јавља у селима која се наслањају на Левач и Мораву. Ова појава је индивидуална и недоследна. Аутор сматра да је за то био пресудан утицај шумадијског говора али и школе и средстава информисања (Вукићевић 1995:77–78).

Наш говор не познаје флукутирајући изговор дугих средњих вокала, што је одлика црноречко-неготинске зоне (Симић 1980:109–112). У нашој грађи нисмо забележили „да је промена боје вокала у слогу под кратким акцентом праћена, прво, продуженошћу изговора, и друго, тонском обележеношћу акцента“, што је одлика говора Левча (Симић 1972:65). У Доњој Мутници (код Параћина) скренута је само пажња на чињеницу да се дуги средњи вокали под акцентом изговарају затвореније него у стандарду, а кратки отвореније (Ракић-Милојковић 1987:33). У говору Банатских Хера изразиту отвореност изговора

имају кратки средњи вокали, а дуги не одступа од просечне српске норме (Ивић 1958:330).

Дакле, преглед стања показује нам да је проблем изговора кратких и дугих средњих вокала веома комплексан.

Замена *ја̋ѿа*

4.0. За одређивање припадности некога говора К–Р или С–В дијалекту значајну улогу има и замена јата. У северном поддијалекту К–Р дијалекта знатан је број икавизама, што се прилично поклапа са стањем у С–В дијалекту.

4.1. У говору Батовца фонетски и аналошки икавизми срећу се у следећим категоријама и речима:

а) у компаративу придева и прилога: *богаћѿи, гажѿи, здрављѿи, здрављѿје, оѿашињѿи, срећњѿја, сѿарѿи, најсѿарѿји, сѿарѿје, сѿарѿјој, раније,*

б) *није, није, ниј имало, ни се сѿјало, ни ми дали, нисам, нисмо, нисѿе;*

в) *додијѿѿи;*

г) *ди, ѿи (3х), али негде, оде, онде;*

д) *сикѿра, сикѿру, уп. и: па сам се сикирао; али не секирајѿе се, ведрѿца;*

ђ) у Дсг. ж. р. *баки (д), девојки, онѿј жѿни, мајки, маћици, ћерки;* али и *мојѿ жѿне;*

е) у Лсг. ж. р. на првој *слици (д), у сѿби, на сѿѿаници.*

4.2. Екавизми су доследни или чешћи у следећим случајевима:

а) код гл. именица и именица типа: *грѿемо, грѿејање, извѿем, извѿјала, посѿем, сѿјала, сѿјало, сѿјалица, смејѿе се, смејѿемо се, смејѿали смо се;*

б) *гњѿздо, гнѿздо (д);*

в) *кукурѿѿу;*

г) *неки, нешиѿо;*

д) у Дсг. л. зам. чешћи је наставак -е или краћи облик *мен: мѿне телефонира снаја, а мѿне сад штѿ да Бѿг, па се смејѿу мѿне, дајѿу мѿне, а он мѿне прича, мѿне Јѿка мѿлога недостѿје, али и мѿни је чѿдно за овѿга, шѿѿби;*

ђ) у заменичко-придевској промени: *ја̋ кажем мѿјем сѿицу, дѿ-брем чѿвѿку, цѿелем свѿѿу, помажемо јѿдан дрѿгѿем, тѿшко онѿм кој ѿмре мѿѿт, онѿм дежѿурнем ја̋ кажем, сѿѿѿе се свѿѿем парѿче, и јѿднѿм*

човѣку бiло плѠт, iсто и *iem* човѣку, сас *iem* jѠднем, са *iem* човѣком, Ѡдма сам остала у *другем* стању, али и *од разни крајева*;

е) у инфинитивној основи гл. типа: *видео* (*д*), *видела* (*д*) *видели*, *доживѣла*, *живео*, *живела* (*д*), *живѣли*, *излаiиѣли*, *летѣла* (*д*), *омаiиорѣо сам*, *ослабѣла*, *седѣо*, *седѣла*, *iриѣла*;

ж) у префиксима пре-: *iремѣстили*, *iреiрѣда*; при-: *iревѣдемо*, *iреjави*, *iрелѣи*, *iрѣлично*, *iрѣлика*, *оiиiрѣлике*, *iремѣнили*, *iремѣшим*, *iрескочиѣ* у помоћ, да *iреiиисне*, *iрехвати*, *iречѣстимо*, али и *iрикључи*, *iрисиао*, *iриiисак*, *iричес*; и про-: *iреведѣмо*, *iреговѣру*, и тако се *iреiеруѣм* с њѠм;

з) у предлогу *iреi*: *iреi кљу*, *iреi шиаѣлу*.

4.3. У лексеми *Ѡра*, *Ѡраси* јат је дало /a/, што је исто са стањем у Д. Мутници (код Параћина) (Ракић-Милојковић 1987:37).

4.4. У осталим говорима срећу се следећи икавизми Ш–В типа: у биограчићком говору: *није*, *стирији*, *Ѡниm*, *Ѡдбри(x)*, *жѣни*, *живиши*, *БијѠград*, *видрица*, *сикира*, *гњиздо* / *гњѣздо*, *ди*, *Ѡвди* / *вѠде*, *iѠсиjѠ сам* / *iѠсеjѠ сам* (Ивић 1978:148); у говору Банатских Хера: *стирија*, *нисам*, *ни ми дѠнела*, *девојки*, *Ѡ слави*, *с Ѡниm*, *ои стiари*, *ди*, *сикира*, *гриjѠиа*, *ники*, али и: *нѣки*, *с оiѣм*, *живѣли*, *гњѣздо*, *гњѣван*, *iреко*, *iред*, *iреиисне*, *мѣне*, *сѣјали*, *ведрица* (Ивић 1958:329–330); у говору Радимаца: *здравји*, *није*, *ни ми лако*, *ди*, *овдѣ*, *гриjѠиа* / *греjѠиа*, *додија*, *iиma*, *сикира* / *секира*, *кјми*, *iѠ глави*, али и: *нѣки*, *нешиѠ*, *мѣне*, *живѣли*, *iрекaже* / *iрикaже*, *iробјуди* / *iребјуди* (Томић 1987:348–349); у говору Ђердапске зоне: *ди је* / *гѣ је*, *нисам*, *новија*, *додѣјало*, *са свaким* (чешће са /и/ него са /е/ у *iem* селу), али и: *дѣ су* / *гѣ су*, *Ѡвде*, *нѣје*, *стирѣји*, *сѣјем*, *секира*, *живели*, *дај мѣне*, (Пецо 1972:185–186); у црноречко-неготинском говору замена јата са /и/ врло је ретка: *да ми се смиjѣ*, *сикира* (Симић 1980:109); у говору Буковца икавизми се јављају само у компаративу *ранија*, *чистија* али не и у *стирѣји*, *стирѣја*, у през. негираног гл. јесам *ниси*, *нисмо* и речи *сикира* (Ивић и Реметић 1981:576); и у говору Куле икавизми се јављају у сличним категоријама али и у неким флексионим наставцима *с Ѡни*, *од Ѡви*, а доследно се срећу у компаративу *стирија*, *стири*, у имен. наставцима у *вѠди*, у *ишми*, *жѣни*, и у неколико речи *ди*, *сикира*, али *ведрица* (Реметић 1981:521); и у говору Јасенице слично је као у Буковцу *сикира* али *ведрица* и *стири* поред *стирѣј* (Реметић 1981:595); у говору Малог Извора у начелу је доследна екавска замена јата, која обухвата и ове категорије: *стирѣј*, *жѣне*, *мѣне*, *живѣли* (Ивић 2000:251); у говору Сикирице икавизми се срећу у самом називу села, али и у: *није*, *iошiiенији*, *новија* и само *стирѣји* и *остарѣло се* (Ракић-Милојковић 1991:176), али и *iре-* < *iри-* *iреиуца-*

ли (Ивић 1959:); у говору Доње Мутнице (код Параћина): *сѣје, ѿпросѣји / ѿпросѣји / ѿрѣши, нѣсмо* (чешће од *нѣсам*), *седѣо, кáжи снáе*, ел-*ѿѣб(е)* дáо, *од мláди* не нáдај се, *ѿѣма* сам дáо, *гњѣздо, разгњѣздѣо се, гњѣван, секѣра, ди стојѣ, гѣ си, нѣгде, óвде, вѣдро, кукурѣче, грѣѣша, нѣшѣо, ѿреко* плѣта (Ракић-Милојковић 1987:35); у говору Левча, зависно од категорије, икавизми су скоро равноправни са екавизмима: *грѣје / ѿзгрѣја, маѿорѣј / круѣнѣе, ѿред мрáк / ѿрид вѣче* или само икавске варијанте: *дѣдија, нѣсам, нѣје, сикѣру* (Симић 1972:131–132); у трстеничком говору, зависно од области, али и од узраста јављају се неки фонетски и аналошки икавизми: *нѣсам, нѣје* (на североистоку), али: *нѣсам, нѣсмо* (на југу), млађи чешће на североистоку и југу употребљавају икавске облике компаратива: *сѣарѣи*, у истим пределима се чује само *додѣјам* и *од ѿѣ љѣдѣи, овѣ љѣдѣи / од ѿѣи љѣдѣи, од овѣи љѣдѣи*, алтернативно је *де / ди*, а *ѿред* је знатно чешће од *ѿрид*: *ѿред кѣћу / ѿрид кѣћу* (Јовић 1968:53); у ресавском говору на целом терену се јавља *нѣсам*, прилог *где* има екав. и икав. варијанте *де, ге / ди, ги*, у компаративу је скоро доследно и испред наставка *-ји*: *сѣарѣи сѣарѣи, ѿрошѣи, богаѣи, ранѣје*; чује се *кукурѣкно*; доследно је екавски рефлекс у примерима типа: *сѣјалица, ѿосѣем, грѣје, грѣј, смѣј*, у радном гл. придеву јавља се покоји икавизам типа *живѣли*, префикс *ѿре-* се јавља уместо *ѿри-* и *ѿро-*: *ѿрѣѣисак, ѿременѣла*, у наставцима јавља се рефлекс *е*: *дáо сам ѣрке, ѿо овѣ мѣдѣ, у овѣм рáшу о ѿѣм рáшу* (Пецо 1968:259–262).

4.5. Дакле, на основу овог прегледа можемо закључити

- а) да у северним К–Р говорима икавизми Ш–В типа нису занемарљиви;
- б) да њихов инвентар варира од говора до говора;
- в) да су ретки говори у којима се поклапа инвентар и дистрибуција икавизама.

Замена вокала

5.0. У говору Батовца у неким лексемама јавља се факултативна употреба или замена вокала:

5.1. Уместо вокала /а/ среће се:

/е/: *браѣнѣица, јеребѣица, меуна; комѣндуеш, комѣндују;*

/о/: *ѣкѣори; далѣко а не долеко.*

5.2. Уместо вокала /е/ среће се:

/и/: *њигѣв, ѣигѣви, али и ѣегѣви; киѣѣље; мѣрдивине; бидинѣрка; ригуѣишу;*

мић 1972:134–147); у говорима Крагујевачке Лепенице: *маїїка; айеріцїју; блізо; у Ромунију, Ромуни; армуникаш / армуника; дибџки; кицџљу* (Вукићевић 1999:78–80); у говору Малог Извора у Црној Реци: *маїїка; кицџља* (Ивић 2000:252); у говору Доње Мутнице (код Параћина): обично је *дибџк; долџко* поред новијег *дубџк; далџко; јеребїца; меуна; маїїка; лесїца, лесїчићи; блізо* (Ракић-Милојковић 1987:38-); у говору Радимаца: *јаребїца / јеребїца; мауна / меуна; кецџља / кицџља; лесїца / лисїца; мерїше / мирїше; његџв / њигџв; ıерїнца / ıирїнца; боранїја / буранїја; ıолузина / ıулузина* (Томић 1987:342–349).

Дакле, говор Батовца, као уосталом и већина севернијих К-Р говора, није знатније захваћен факултативном употребом или заменом вокала, као што је то случај у јужнијим говорима или у П–Т дијалекту.

Сажимање вокала

6.0. У говору Батовца се поједине вокалске групе (-ао, -еа), најчешће оне које не носе акценат, обично сажимају у правцу другог самогласника.

6.1.1. Вокалска група -ао < -аљ свела се на *о*, али и ређе очувала: *вџрово, загрџбо, ђро, оїерїсо, ıрџдо, ıџро, ıрџчо*; у говору деце: *гњуро, ıокїдо, ıокуцо, ıџрџчо, ıоцџо, ıрџгушо, сунчо, хваїшо*, али и *углџдао, ıлакао*.

6.1.2. Вокалска група -ао < -аљ исто је дала кратко *о*, али и ређе остала непромењена: *ıшо, оїїшо, ıџшо, увїшо, мџго, ıџко, ıокїсо, сїџко*; *кџшо, ıџсо*; у говору деце: *џшо, ıшо, наїшо, ıџсо, сїїго, ıрџко*, али и: *ıшао, наїшао; рџкао, обукао, ıџсао, коїџо, ıџсао*.

6.1.3. Вокалска група -ао < -аљ сажела се у дуго *о*, али и чешће остала непромењена, будући да је први вокал под акценатом: *џа(в)џ, џїрџ, јављџ, каџ, мџрџ, овлаџ, ıрскџ, имџ*, али и: *вїкџо, дувџо, изглеџао, ıїїџао, ıрскџо, ıрџџао, имџо*; у говору деце: *имџ, ıмо*, али и *ıреїџварао, ћуїџао, имџо*. Ово је слично стању у, нпр., трстеничком говору, у којем се сажимање углавном јавља у вокалској групи -ао < аљ (їџвао, снџвао, рџзао, ıџорао), нарочито ако је под акценатом (Јовић 1968:43).

6.1.4. У примерима типа *џао, жџо, звџо* среће се и сажимање *зџџ*. У говору деце нема примера типа *зџо*, већ само *зџо се, ıџо*. У овом типу у говору Батовца не срећу се прелазне фонетске варијанте *жџао, џаао*, као што је то случај у говору Банатских Хера, у којем се

чују и облици *дђ* и *д̄ао* (Ивић 1958:331). Примери типа *дђ*, *жђ* јављају се и у говору Радимаца (Томић 1987:344). У Доњој Мутници код Параћина акцентована група *-ао* никад се не сажима (Ракић-Милојковић 1987:38).

6.1.5. У говору Батовца поред стандардног облика речце *као* чешће се чује *ко* и ретко *ка*. У Доњој Мутници код Параћина она се јавља у две фонетске варијанте *ки* и *кај* (Ракић-Милојковић 1987:39). У биограчићком говору ређе је *као*, обично је *ко*, а у неким селима и *ка* и Србин. У говору Крагујевачке Лепенице ова речца се среће у различитим фонетским облицима *као* > *коо* > *ко*, *као* > *каа* > *ка*, *као* и > *ки* или *кај* (Вукићевић 1995:85–86).

6.1.6. Медијална група *ао* у говору Батовца се чува *з̄аова*, *й̄аоци* или сажима *ж̄ађка*. У левачком говору је *з̄ађа*, *й̄аоци* (Симић 1972:152), у говору Радимаца *з̄ађа* (Томић 1987:344).

6.2.1. Вокалска група *-ео* чешће се сажима: *в̄идо*, *д̄дно*, *ӯзо*; *а̄нђо*, *й̄е̄йо*; *в̄есо*, *к̄исо*; али и ређе *й̄д̄днео*; *к̄исео*. У говору деце пак чешћи су примери са несажимањем: *в̄идео*, *з̄авидео*, *д̄днео*, *ӯзео*, и ретко *ӯзо*, *й̄рд̄йо*.

6.2.2. Акцентована вокалска група *-ѐо* и у говору деце и одраслих углавном се не сажима: *вол̄ѐо*, *вољ̄ѐо*, *изгор̄ѐо*, *ома̄ѓор̄ѐо*, *сед̄ѐо*, *ст̄ӣид̄ѐо*, *уле̄ш̄ѐо*; *в̄ѐо*, *й̄ож̄ѐо*, *са̄й̄лео*, али и ретко *дов̄ѐ*.

6.2.3. У примерима типа *ј̄ѐо*, *с̄ѐо*, *ср̄ѐо*, *зр̄ѐо* никада нема сажимања типа *јѐ* < *јѐо*, што срећемо, нпр., у црноречко-неготинском *јѐ* (Симић 1980:112) и у говору Радимаца *ж̄њѐ* < *ж̄њѐо*, *цѐ* < *цѐо* (Томић 1987:345).

6.3. У говору Батовца неакцентована вокалска група *-уо* углавном се сажима *ск̄ӣно*, а акцентована остаје непромењена *из̄уо*, *ч̄уо*. У говору пак Банатских Хера и она се сажима *чѐ* < *ч̄ѐо* (Ивић 1958:331).

6.4. У говору Батовца вокалска група *-ио* никада се не сажима ни код једне генерације информатора: *дов̄а̄ѓио*, *м̄ӯчио*, *ст̄ӣа̄ѓио*, *й̄р̄а̄ѓио*; *к̄ӯй̄ӣо*, *ис̄й̄р̄а̄з̄нӣо*, *р̄а̄д̄ӣо*, *д̄а̄рио*, *й̄род̄ӯж̄ио*, *из̄губ̄ӣо*, *науч̄ио*. Сажимања нема ни у трстеничком говору, у којем се, судећи по материјалу, јавља интервокално /j/ *чин̄ӣјо*, *й̄р̄ев̄а̄рӣјо* (Јовић 1968:44), што је случај и у Доњој Мутници код Параћина (Ракић-Милојковић 1987:39). У говору Радимаца ова вокалска група има два фонетска лика *-ијо* и *-јо*: *с̄ѐ̄ѓӣјо се* / *с̄ѐ̄ѓӣјо се*, *вод̄ӣјо* / *вод̄јѐ*, *кӯй̄ӣјо* / *кӯй̄јѐ* (Томић 1987:346). Слични примери забележени су и у Српској Црњи: *м̄ѐ̄л̄јо*, *р̄а̄д̄јо*, Итебеју: *в̄и-*

дјо, рáдјо, сèдјо и Сенпетеру (у Румунији): *најџстџо* (Ивић, Бошњаковић, Драгин 1994:280), као и у Банатској Црној Гори: *си дџбјо, је џијо, сам џчјо, је мџслјо, је црвџнјо* (Веску 1976:132). У црноречко-неготинском говору ова група се своди на *о*: *нџдо, најрџво, вџдо, сведџчо* (Симић 1980:112).

Црноречко-неготински примери типа *вџдо < вџдио* тумаче се делимичном фонолошком идентификацијом *е/и* у овој позицији (Симић 1980:112). Треба додати да се група *-ио* своди на *-о* само када је неакцентована или када се са */и/* померио акценат *ушџиџио < ушџиџиџо*.

Објашњење примера из говора Радимаца знатно је сложеније. Могло би се помишљати да се овај процес развијао у следећим фазама. У групи *-ио* прво се развило интервокално */ј/*, а затим се */и/* изгубило у постакцентској позицији и добили смо само *-јо*, које се уопштило и у оним случајевима када је акценат био на првом вокалу, при чему је сада други самогласник примао на себе нагласак. Јављање акцента на *о* у овом случају могло је бити подржано примерима типа *дошџ, казџ*.

Примери овог типа представљају нетипичан изговор вокалске групе */ио/* и настали су девокализацијом */и/* испред */о/* (Ивић, Бошњаковић, Драгин 1994б:280–281), в. и & 9.2.

6.5. У говору Батовца ретки су примери у којима је након губљења интервокалног */ј/* дошло до сажимања вокалске групе *џа > џ* у корист другог вокала: *мџ баба, мџ маџи, мџ унџка, мџ фамилија*, али и *мџа браџеница, мџа свџкрва; мџја маџи, мџја унџка*. У ресавском говору пак усамљен је пример *мџ сџџира*, а чешћи су примери типа *ма браџа, ма сџџира, мџа маџка, мџа жџена* (Пецо 1968:258). У говору Банатских Хера чује се и *моа / мџа / ма* уп. и *мџу / му џрију* (Ивић 1958:331).

Губљење вокала

7.0. Као и у већини штокавских екавских говора и говор Батовца познаје све типове губљења вокала, како у хијату и сандхију, тако и ван њих. Губљење вокала или слогова је резултат тежње говора ка економичности употребе језичких средстава, али оно никада не нарушава семантику речи (Јовић 1968:48).

7.1. Честа је елизија вокала */а/* и */е/* у хијату:

а) *д џдем, д џде, д џма, д исџрџним, д исџрџкам д осџџавимо, д осџџане, д осџџорим, д увџџиџиџе, д уџем, д џзне;* али и *да окрџним, да осџџере, да осџџане, да осџџерају;*

- ј) *ва̀ко*, али и *ова̀ко*;
 к) *о̀на не мо̀ж, не мо̀ш* се издржи;
 л) *ни́* ме тео пита, *ни́с* пристао.

7.4. Хаплогенију и сродне појаве срећемо у следећим примерима:

- а) *не* да живи, *не* да прими, *не* да раду, али и *неће* да купи;
 б) *ни* се десио, *ни* се он запослио, *ни* се сјело, *ни* се брѣска пр-
 скала, *ни* се то школовало, *ни* ме он зва, *ни* га потрѣвио, *ни* ми дали,
ни не питао, али и *није* било трактор, опште не *није* питао;
 в) *јес* < јесте;
 г) па да *вијж* да л *нема*; *ка̀м* < *ка̀жем*;
 д) *лѐ* < *леле*;
 љ) *ѝдс*, али и *ѝдсе*, *ѝдсле*;
 е) али остаје *кукуруз*.

Покрејни вокали

8.1. У заменичко-придевској промени једино у говору деце преовлађују примери без покретних вокала, а код старијих информатора скоро је подједнак број примера с покретним вокалом и без њега:

а) *за дру̀гога, једно̀га; мо̀јега* деду, код *мо̀јега* имењака, *сво̀јега, њо̀нога* оца; *ово̀га* сад убише *на̀шега* Ђинђића, *ово̀га мо̀јега, с ово̀га ма̀лога, љморнога*;

деца: *с ово̀га*;

б) *из дру̀гог* сѣла; из *мо̀г* сѣла, *мо̀јег* оца, *за њѝговог, њѐног* оца; *не* знам *ово̀г* убише, *оно̀г* убише, *оно̀г* нераста; *ма̀дог, цѐлог* века; *мо̀јем* сину;

деца: *једно̀г мо̀г, једно̀г* далматинца, *једно̀г ма̀лог, с нѐког*, код *мо̀г* шефа, од *њего̀вог; нилског* коња, *бѐлог* мѣдведа, *цѐлог*.

8.2. У говору Батовца, за разлику од стања у многим екавским говорима, од смедеревско-вршачких па даље ка југу и југоистоку (Ивић, Бошњаковић, Драгин 1994б:295), нису тако чести облици личних заменица и повратне заменице без финалног вокала: свѣ преко *мѐн*, дође код *мѐн*, раду код *мѐн*, там код *мѐн* у Дубравицу (д); поклонио *мѐн*, *мѐн* се чини, *ево* *мѐн* су већ седамдесет године; *мѐн* остаили, *мѐн* ће да отѣрају, *мѐн* те́рали одма, и *ишѐб* нек закачу, *а ја* обихем *ишѐб*, *а* обихеш *ти мѐн*.

8.3. Покретни вокали се срећу и у неким речцама и прилозима: *дабо̀м; сад, ша̀д; са̀де; ма̀л, њо ма̀л; ша̀м, ова̀м, до̀л, го̀р*; али и *ова̀мо, го̀ре, до̀ле*.

Десилабизација

9.1. У говору Батовца вокалска група *-ae-* у бројевима од 11 до 19 свела се на *-aj-*: *једанџсте, двџсте, тирџсти четрџсто; тирџајс, њџнајс, шџснајс.*

У Доњој Мутници (код Параћина) ова група се не мења: *једанџес* (Ракић-Милојковић 1987:39), али је у Сикирици *дџнајс, тирџајс* исто стање као у Батовцу (Ракић-Милојковић 1991:177).

9.2. Вокал /и/ уз неки други самогласник губи своју слоговност: *куџница; њџсте < њџсте; њџци, њџџма, али и њџци.*

У говору Батовца нисмо забележили примере у којима је /и/ испред /о/ прешло у /ј/ (*молјо*), као што је то случај у Српској Црњи, Итебеју и Септеру (Ивић, Бошњаковић, Драгин 1994б:280–281), у говору Радимаца (Томић 1987:352) и у говору Банатске Црне Горе (Веску 1976:132), в. & 6.4.

9.3. У страним речима иницијална група *au-* у говору Батовца обично се не мења: *џгустџ, у џустрију, џџобус.*

Метатаџеза

10.1. Забележено је само неколико примера у којима је дошло до метатаџезе вокала и/или других гласова: *кџста* (старији) и *крџста* (деца); *грџзе* (најстарији) и *грџџе* (млађи) *џрџџџ < џрџџџ* (старији), *џлсваџ < асвалџ* (старији). У нашој грађи нису забележени примери типа *вџд, нџд*, што је случај, нпр., у трстеничком говору (Јовић 1968:52), нити *савне < сване*, обично у скоро свим К-Р и П-Т говори-ма (Ивић 2000:252).

Метатаџезу у наведеним примерима бележимо и у Буковцу *лџзе, грџзе, гвџзе, гвојзџено, гвојздџено* (Ивић, Реметић 181:578), у црно-речко-неготинском говору: *лџзе, грџзе / грџџе* (Симић 1980:113), у Левчу: *грџзе, гвџзе*, али и *џреко Кџзе глџвџ, којзџџина* (Симић 1972:216–217), у трстеничком говору: *џрефџџџно* (Јовић 1968:52), у Малом Извору: *грџзе, лџзе* (Ивић 2000:253), у говору Сикирице (код Параћина): *гвџзе, лџзе*, али и *кџзи* (Ракић-Милојковић 1991:180).

Закључак

11.1. Северни поддијалекат К-Р дијалекта, између осталог, одликују нехомогеност, уситњеност, знатне разлике између говора суседних места, несклад између географског положаја и језичких особина (Ивић 1999:325). С обзиром на досад све речено, можемо закључи-

ти да се вокалски систем говора Батовца ипак не разликује знатније од стања у суседним говорима, нити се пак у њему јављају особине источнијих говора, као што су: полуглас уз /рʁ/, дифтоншки изговор средњих вокала и *-o* или *-jo* од финалне групе *-uo*.

11.2. Вокалски систем говора Батовца у светлу односа К–Р и С–В говора изгледа овако:

а) У односу на број идентичних особина у свим (или великој већини) С–В и у свим (или скоро свим) К–Р говорима: ДЛјд. *мене*, *џебе*, *себе*, префикс *џре-* уместо *џри-*, елизије вокала у сандхију *д идем*, *н умем* (Ивић 1999:332), у Батовцу се ови ликови могу факултативно срести и са *-и* или без елизије.

б) Од особина типичних за К–Р дијалекат, а непознатих свим (или скоро свим) С–В говорима: *дубок*, *микнем*, *маџика* (Ивић 1999:333), у Батовцу имамо *дубок* и *моџика*, а друга лексема није забележена ни у упитнику ни на касетама.

в) Од К–Р особина које захватају знатан део С–В говора, као што су екавизми код гл. типа *седеџи*, (*џ*)*де*, отворен изговор кратких акцентованих вокала /е/ и /о/ и *еве*, *еџе*, а не *ево*, *еџо* (Ивић 1999:334), у говору Батовца стање је идентично једино у првом случају, док је отвореност вокала нешто израженија само код дече, а речце се јављају са /о/ на крају.

ЛИТЕРАТУРА

- Бошњакловић, Ж. (2003), Прозодијски систем Батовца и његов однос према суседним говорима, *Српски језик*, Београд, бр. 8/1–2, год. VIII: 315–328.
- Веску, В. (1976), Victor Vescu, Govor Banatske Crne Gore, *Зборник Маџице српске за филологију и лингвистику*, Нови Сад, књ. XIX/1.
- Вукићевић, М. (1995), *Говори Крагујевачке Лејенице*, Приштина, 248 стр.
- Ивић, П. (1958), Место банатског херског говора међу српским дијалектима (Прештампано из зборника „*Банатске Хере*“), Нови Сад, 326–353.
- Ивић, П. (1959), Извештај о дијалектолошкој екскурзији по ужој Србији октобра 1959, *Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду*, књ. IV: 397–400.
- Ивић, П. (1978), Белешке о биограчићком говору, *Српски дијалектолошки зборник*, Београд, књ. XXIV: 127–176.
- Ivić, P. Remetić, S. (1981) Bukovac (OLA 83), *Fonološki opisi srpskohrvatskih/hrvatskosrpskih, slovenačkih, i makedonskih govora obuhvaćenih Opšteslovenskim lingvističkim atlasom*. Posebna izdanja ANUBiH, knj. LV, Odjeljenje društvenih nauka knj. 9, Sarajevo, 573–578.
- Ивић, П. (1994а), *Српскохрватски дијалекти. Њихова стурктура и развој. Прва књига. Ошћа разматрања и џокавско нарече*. Издавачка књижарница Зорана Стојановића, Сремски Карловци — Нови Сад, 319 стр.

- Ивић, П. — Бошняковић, Ж. — Драгин, Г. (1994б), Банатски говори шумадијско-војвођанског дијалекта. Прва књига: Увод и Фонетизам, *Српски дијалектолошки зборник*, Београд, књ. XL: 1–419.
- Ивић, П. (1998), *Расправе, студије, чланци. 1. О фонологији*. Издавачка књижевница Зорана Стојановића, Сремски Карловци — Нови Сад, 755 стр.
- Ивић, П. (1999), Српски дијалекти и њихова класификација II, *Зборник Мајнице српске за филологију и лингвистику*, Нови Сад, књ. XLII: 303–354.
- Ивић, П. (2000), Место говора Малог Извора у Црној Реци међу српским дијалектима, *Зборник Мајнице српске за филологију и лингвистику*, Нови Сад, књ. XLIII: 249–261.
- Јовић, Д. (1968), Трстенички говор, *Српски дијалектолошки зборник*, Београд, књ. XVII: 1–239.
- Пецо, А. — Милановић, Б. (1968), Ресавски говор, *Српски дијалектолошки зборник*, Београд, књ. XVII: 241–366 + карта.
- Ресо, А. (1972), Govor đerdapske zone (Fonetsko-morfološke karakteristike), *Зборник Мајнице српске за филологију и лингвистику*, Нови Сад, књ. XV/1: 177–210.
- Ракић-Милојковић, С. (1987), Основне фонетске особине говора Доње Мутнице (код Параћина), *Прилози проучавању језика*, Нови Сад, књ. 23: 29–61.
- Ракић-Милојковић, С. (1991), Фонолошки опис говора Сикирице (код Параћина), *Зборник Мајнице српске за филологију и лингвистику*, Нови Сад, књ. XXX/2: 171–180.
- Remetić, S. (1981) Kula (OLA 70); Jasenica (OLA 88), *Fonološki opisi srpskohrvatskih/hrvatskosrpskih, slovenačkih, i makedonskih govora obuhvaćenih Opšte-slovenskim lingvističkim atlasom*. Posebna izdanja ANUBiH, knj. LV, Odjeljenje društvenih nauka knj. 9, Sarajevo, str. 521 i 595.
- Реметић, С. (1985), Говори централне Шумадије, *Српски дијалектолошки зборник*, Београд, књ. XXXI: 1–555.
- Симић, Р. (1972), Левачки говор, *Српски дијалектолошки зборник*, Београд, књ. XIX: 1–618 + карта.
- Симић, Р. (1980), Скица за дијалектолошку карту северне Србије, *Научни саставак слависта у Вукове дане*, Београд — Нови Сад, књ. 31: 93–136.
- Томић, М. (1987), Говор Радимаца, *Српски дијалектолошки зборник*, Београд, књ. XXXIII: 307–474.
- Шкаљић, А. (1979), *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku*. Sarajevo.

Резюме

Жарко Бошнякович

МЕСТО СИСТЕМЫ ГЛАСНЫХ В ГОВОРЕ БАТОВАЦА (У ПОЖАРЕВАЦА) В СЕВЕРНОМ ПОДДИАЛЕКТЕ КОСОВСКО-РЕСАВСКОГО ДИАЛЕКТА

Автор данной работы приходит к выводу, что система гласных в говоре Батоваца не отличается в значительной степени от ситуации в соседних

говорах, а также в нем не встречаются особенности более восточных К-Р говоров, как, например, редуцированный гласный после /рʷ/, дифтонгическое произношение средних гласных и -о или -jo из финальной группы -ио.

Система гласных в говоре Батоваца в соотношении с К-Р и С-В говорами выглядит следующим образом:

а) по отношению к количеству идентичных особенностей во всех (или в преобладающем количестве) С-В, а также во всех (или почти всех) К-Р говорах: дательный и предложный п. ед. ч. *мене, њебе, себе*, приставка *њре-* вместо *њри-*, элизии гласных в сандхи *д идем, н удем*, в Батоваце перечисленные формы встречаются с -и, а последние две — без элизии;

б) из особенностей, характерных для К-Р диалекта, а не встречающихся во всех (или почти всех) С-В говорах: *дубок, микнем, мањика* в Батоваце встречается *дубок* и *мањика*, причем вторая лексема (*микнем*) не обнаружена в данном корпусе;

в) из К-Р особенностей, охватывающих значительную часть С-В говоров, как, например, экавизмы у глаголов типа *седењи, (з)де*, открытое произношение кратких ударных гласных /e/ и /o/, а также *еве, ење*, вместо *ево, ењо*, в говоре Батоваца ситуация совпадает только в первом случае, в то время как открытость гласных более выражена лишь у детей, а частицы всегда встречаются с /o/.